

YU ISSN 0027-8084
UKD 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXII/1–2

БЕОГРАД
1997

КОНСТРУКЦИЈА ПОД + АКУЗАТИВ С ВРЕМЕНСКИМ ЗНАЧЕЊЕМ

У раду се трага за критеријумом који регулише избор именице са којом конструкција *под + акузатив* у реченици може да врши функцију временске одредбе.

Познато је да се српски падежи употребљавају на три начина: као слободни, са предлозима и са обавезним детерминаторима¹. За овај систем је карактеристично то да се уз падеже јавља мноштво предлога, кад је у питању други начин њихове употребе. Поједини предлози се употребљавају са једним падежом, а већина њих долази са више падежа. Богатство предлошко-падежних конструкција у српском језику условљава постојање односа синонимије међу многим таквим конструкцијама, али, такође, дозвољава говорнику да своју информацију саопштава са већим или мањим нијансама у значењу. Једне предлошко-падежне конструкције се јављају чешће, друге рјеђе, њихова фреквенција може да буде различита и на хронолошкој линији. Неке конструкције се јављају са великим бројем именица — друге ограничавају избор именица на свега неколико. Све ово представљало је и представља разлоге што је у домаћој, а и у иностраној србистици посвећивано, и још се посвећује, доста пажње синтакси падежа.

Србска синтакса Ђуре Даничића, објављена 1858. године, дакле убрзо после 1847, за српски језик знамените године, представља први детаљан опис падежног система у српском језику, богато илустрован подацима из језичке стварности. Сасвим оправдано је ово дјело Даничићу донијело доста похвала у свијету славистике. И данас ова књига плијени читаоца својом обухватношћу проблематике, али и многим запажањима и тумачењима која су и данас прихватљива². У својој *Синтакси* Даничић је навео и конструкцију *под + акузатив*. О њој на првом мјесту говори као о конструкцији за исказивање просторног значења, али истиче, и језичким материјалом илуструје, да

¹ Прва два начина падежа одавно су позната; трећи као карактеристика падежног система теоретски је осмишљен и приказан тек у новије вријеме — у раду М. Ивић *О словенским обавезним детерминаторима*, у књ. Ивић 1983.

² О томе подробније види у раду М. Ивић *Даничић синтаксичар — у свом времену и данас*, у књ. Ивић 1997.

она исказује и временско значење. Такво значење он је документовао сљедећим примјерима.

(1)

1. *Под ноћ* тикве цветају.
2. *Под ноћ* пођо низ поље.
3. Навалите, мобо моја, *йод вече*.
4. *Под саму зиму* отиде у Босну.
5. *Под јесен* је водио Руску војску на Варварин.
6. Каква тебе оћера невоља
Врат ломити, по гори ходити,
По хајдуци, по лошу занату,
А *йод старости*, кад ти није време?
7. Војник *йод старости*.³

Међу наведеним примјерима јавља се пет различитих именица у овој конструкцији: *ноћ*, *вече*, *јесен*, *зима*, *старости*. Углавном се ова конструкција, кад има временску службу у реченици, и данас јавља са тим именицама; то представља готово коначан списак именица које долазе у обзир, што потврђује и Михаило Стевановић, за новије стање, у својој *Синџакси*⁴, дјелу које карактерише обимна илустрација синтаксичких служби падежа, као и уопште богатство потврда језичких чињеница. Између ова два дјела огледа се и извјесна разлика у погледу временског значења које се исказује у овој конструкцији. М. Стевановић, иако узгред, истиче да се у овој конструкцији исказује вријеме у које пада нека радња — уп. његов примјер: *Под јесен* (значи у јесен) кренем ... (стр. 426). Даничић, пак, истиче да ова конструкција значи „да што бива кадъ настае време“ (истицање моје — С. Т.) (стр. 528). Дакле, М. Стевановић сматра да ова конструкција именује вријеме у које се радња врши, а Ђ. Даничић наглашава да се радња врши *на йочейку* времена означеног именицом у датој конструкцији. Мени се чини да је Даничић нешто прецизније одредио временско значење ове конструкције.

Ово, међутим, не представља основни разлог који ме је навео да посветим пажњу временској употреби наведене предлошко-падежне конструкције. Заинтересовало ме је тумачење у Даничићевој *Синџакси* које именице се јављају у овој конструкцији кад она има временску службу у реченици. Према Даничићу, то су оне именице које означавају „времена која се чине тешка и немила, а то личи значењу овога предлога“⁵. М. Стевановић се не упушта у одговор на питање

³ Даничић 1858, 528.

⁴ Стевановић 1991, 426–427. У *Грамајници* Стојана Новаковића (1894) говори се о просторном значењу ове конструкције и додаје: „Из ових главних значења развијају се остала споредна или пренесена“ (300). Један примјер са временским значењем ове конструкције наводи се и у *Грамајници* Т. Маретића (1931), стр. 505.

⁵ Даничић 1858, 528.

које именице долазе у обзир, а то, колико је мени познато, не чине ни други синтаксичари. Ово је случај гдје је Ђура Даничић понудио неуверљиво објашњење једне синтаксичке појаве.

У тражењу одговора на питање које се именице јављају у овој предлошко-падежној конструкцији кад она има временску службу у реченици потребно је поћи од случајева кад се та конструкција јавља са мјесним значењем у реченици. Такву службу ове конструкције Ђ. Даничић, наравно, наводи, и то прије њене временске службе. Између осталих, он наводи и следеће примјере:

(2)

1. Па сједоше под *јелу зелену*.
2. А соко се диже *иод облаке*.
3. Војску води *иод Беч* на ћесара.
4. Дође право *иод цареве дворе*⁶.

Сличне примјере наводи и М. Стевановић. Овдје се они слажу и у погледу значења које има оваква конструкција. Даничић истиче да се у оваквој конструкцији именује доња страна мјеста вршења глаголске радње⁷, а Стевановић каже да акузатив са овим предлогом у датој прилици означава „место завршетка кретања, али место које се налази испод појма с именом у акузативу“⁸.

У Стевановићевом тумачењу просторног значења ове предлошко-падежне конструкције лежи, по моме увјерењу, и објашњење зашто се у тој конструкцији са временском службом јављају именице *вече* и *ноћ* — а не и именице *јујиро* и *дан*, именице *јесен* и *зима* — а не и *прољеће* и *љетио*, зашто се јавља именица *сѣтаросѣ* — а не и именица *младосѣ*.

У лингвистици се одавно уочава да се разне семантичке категорије језички изражавају по принципима изражавања просторних односа. Постоје изграђене локалистичке теорије које оваквом тумачењу непросторних семантичких категорија дају опсежну и убједљиву аргументацију, о чему нема потребе да се овдје детаљније говори⁹. Треба, међутим, нагласити да и без посебних теоријских разматрања наша класична граматичка литература такође у тумачењу језичких појава непросторног карактера уноси ове локалистичке критеријуме¹⁰.

Семантичка категорија времена представља једну од категорија код које се посебно јасно огледа уобличеност према семантичкој ка-

⁶ Даничић 1858, 525.

⁷ Исто, 525.

⁸ Стевановић 1991, 424.

⁹ О овоме се читалац може детаљно обавијестити у књизи Пипер 1997.

¹⁰ О присуству локалистичког приступа падежима у Даничићевој *Синтакси* говори се у поменутом раду у књ. Ивић 1997.

тегорији простора. То се огледа и у великој сличности у организацији средстава за изражавање ових семантичких категорија¹¹.

Како у складу са овим протумачити избор именица које долазе у обзир при временској употреби конструкције *ћод* + *акузатив*? Као што је за семантичку категорију простора везан појам кретања, тако се и за семантичку категорију времена везује појам кретања. Све ово се изражава временским падежним конструкцијама, што је добро познато у нашој синтаксичкој литератури. Вријеме се не доживљава као једна цјелина без икаквих граница. Оно има различите цјелине, што се изражава језичким средствима. И именице о којим је у овоме раду ријеч, које се, дакле, јављају у разматраној конструкцији, служе таквој партикуларизацији времена. Све ове именице именују временске одсјечке који припадају већим временским цјелинама јасно издиференцираним у нашој свијести. Тако именица *вече* означава одсјек времена који исказује именица *дан* у значењу *обданице*, именица *ноћ* означава одсјек времена који означава именица *дан* кад она значи временски период од 24 сата, именице *јесен* и *зима* означавају временске одсјеке, познате под називом *годишња доба*, која припадају временском периоду који се означава именицом *година*, а именица *стјарост* означава временски одсјечак који припада људском вијеку. Поред ових временских одсјека, постоје и именују се и други који припадају истом временском периоду. Тако уз именицу *вече* постоји и именица *јутро*, уз именицу *ноћ* постоји и именица *дан* са значењем *обданице*, уз именице *јесен* и *зима* постоје и именице *прољеће* и *љето*, а уз именицу *стјарост* постоји и именица *младост*.

Видљиво је да у конструкцији *ћод* + *акузатив*, кад се она јавља у реченици са временском службом, долазе оне именице које именују временски одсјек карактеристичан по томе што припада крају или бар другој половини временског периода коме припада. Именице које не означавају временске појмове са таквом карактеристиком не могу доћи у обзир кад је посриједи ова конструкција у временској служби.¹² Као што се види, овдје у основи постоји кореспонденција између временске и просторне употребе конструкције *ћод* + *акузатив*. Овдје је на дјелу просторна метафора.

И други временски периоди имају своје фазе — почетак, ток и крај, само што српски језик нема увијек и именице које означавају такве фазе. Оне се исказују на друге начине. Један од њих је да се у ту сврху искористи управо ова иста, овдје размотрена предлошко-падежна конструкција. Ради се о томе да се у акузативу са овим предлогом оствари именица *крај*, а онда се њој прикључује генитивна форма назива одговарајућег временског одсјека. Такав случај илуструју следећи примјери:

¹¹ О овоме се подробно говори у књизи Пипер 1997.

¹² Понекад се у овој конструкцији са временском функцијом у реченици нађе именица са обавезним атрибутом — кад та именица сама не може да обиљежи временски одсјек о каквом је овдје ријеч (*ћод стјаре дане*, нпр.).

(3)

1. Само *їод крај* лета је небо тако ниско (Андрић; Стевановић 1991, 427).
2. *Под крај* пролећа сунце нагло ојача (Разг.).
3. *Под крај* младости он се уозбилио и вратио у радњу (Разг.).

Уколико се именица *крај* постави у функцију временског фрагментизатора уз именицу *живоїш*, тако да тај лексичко-граматички спој *крај живоїша* има значење 'старост', онда је такође могуће искористити предлог *їод* ради исказивања податка о времену вршења предикатске радње. Тако је у следећем примјеру:

(4)

1. *Под крај* живота пође за војском (М. Лалић; Стевановић 1991, 427).

Умјесто конструкције *їод крај живоїша* могла је бити изречена конструкција *їод стїаросїш*; информација се не би нимало промијенила.

Да, на крају, резимирам изнесена запажања. У конструкцији *їод* + *акузатїшв*, кад она има временску функцију у реченици, у српском језику може се јавити ограничен број именичких лексема које именују одређени временски одсјек. Постоји чврсто правило које регулише избор таквих именица са ширег списка лексичких рјешења за ознаку времена. У обзир, наиме, долазе само оне именице које означавају временски одсјек који се регуларно уклапа у већи временски период и представља *їосљедњу* фазу тога периода или фазу која припада његовој другој половини; кад именица са временским значењем нема такво обиљежје, њено остварење у виду овакве конструкције се искључује. Релативно мали број именичких лексема које могу да се јаве у акузативу са предлогом *їод*, кад ова конструкција има функцију временске одредбе у реченици, надомјешта се проширивањем разматране конструкције: у акузативу са тим предлогом остварује се именица *крај*, а њој се прикључује генитивна форма именице са значењем одговарајућег временског периода.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Даничић 1858:	<i>Србска синїакса</i> . Написао Ђ. Даничић. Део први, Београд.
Ивић 1983:	Милка Ивић, <i>Лингвистички огледи</i> , Београд.
Ивић 1997:	Милка Ивић, <i>О Вуковом и вуковском језику</i> , друго допуњено издање, Београд.
Маретић 1931:	<i>Грамаїшка и стїлистїшка хрваїскога или срїскога књижевног језика</i> , Друго поправљено издање, написао Т. Маретић, Загреб.
Новаковић 1894:	Стојан Новаковић, <i>Срїска грамаїшка</i> , Београд.
Пипер 1997:	Предраг Пипер, <i>Језик и їросїїор</i> , Београд.
Стевановић 1991:	Михаїло Стевановић, <i>Савремени срїскохрваїски језик II. Синїакса</i> , пето издање, Београд.

Summary

Sreto Tanasić

THE CONSTRUCTION *POD+ACCUSATIVE* WITH
THE TEMPORAL MEANING

There is a rule in Serbian which governs the choice of nouns in the structure *Pod+Accusative* when having the temporal meaning in a sentence. Only the nouns denoting the period of time representing *the last phase* of some larger period of time or the phase belonging to *the second half* of that period of time (eg. *pod zimu, pod jesen*) are to be taken into account.

When there is not any other noun for marking such a period of time, this construction is expanded: There is a noun *kraj* in the accusative followed by the genitive form of a noun with the meaning of the corresponding period of time (eg. *pod kraj života; pod kraj proljeća*).